

АРХІВНИЙ ФОНД ЯКИМА ЯРЕМИ : ДЖЕРЕЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ МАТЕРІАЛІВ

Особливість наукової бібліотеки Національного університету „Киево-Могилянська академія” (далі: НаУКМА) полягає у тому, що в її структурі у 2001 року створено нетиповий для університетських бібліотек підрозділ – науковий архів. Це пов’язано з тим, що бібліотека НаУКМА внаслідок підтримки ідеї відродження Києво-Могилянської академії з боку вітчизняних та зарубіжних українських діячів науки і культури отримувала цілі особисті книгозбірні та родинні бібліотечні колекції. Часто-густо в складі цих колекцій були рукописи праць, особисті документи, епістолярій дарувальників, тобто архівні документи. Подібна ситуація сталася з придбанням НаУКМА у 2009 році родинної колекції представників декількох поколінь українських громадсько-освітніх діячів і науковців Ярем. Бібліотека родини Ярем носить гуманітарний характер і включає твори української класичної літератури, зокрема прижиттєві видання І.Франка, М.Коцюбинського, В.Стефаника, твори німецьких класиків мовою оригіналів, а саме Й.Гете, Й.-Ф Шіллера, Й.-Г.Гердера, Г.-Е.Лессінга, Г.Гейне та ін., а також енциклопедії, словники, праці з мовознавства, літературознавства, психології, педагогіки, філософії тощо [1].

Разом з бібліотечною колекцією до наукової бібліотеки надійшли також архівні матеріали родини Ярем. В результаті первинного розбирання архіву виявилось, що більшість архівних документів безпосередньо відображають науково-творчу, педагогічну та громадсько-культурну діяльність Якіма Яреми, що складає 151 справу з 222 справ архівного опису. В колекції 71 архівна справа містить особисті та творчі документи інших представників родини Ярем, при цьому в низці документів останніх також йде мова про Я.Ярему. Наприклад, в заповіті дядька Олексія Яреми (1855-1930) Я.Ярема визначений як основний спадкоємець, каталог бібліотеки О.Яреми після його смерті був укладений саме Я.Яремою, а основний зміст листів Краєвої Шкільної Ради у Львові до Марії Яреми (1893-

1967) присвячений питанню виплати грошової допомоги у зв'язку з перебуванням її чоловіка Я.Яреми у російському полоні під час Першої світової війни. Більшість документів сина Степана Яреми (1926-2008), котрий останні десятиліття свого життя присвятив дослідженню життя і діяльності батька та вшануванню його пам'яті, включають матеріали саме про Я.Ярему. Отже, на основі вищевикладеного та з огляду на внесок Я.Яреми у розвиток української освіти, науки й культури архівний фонд визначено як особовий фонд під назвою „Ярема Яким Якимович (1884-1964) – літературознавець, педагог, психолог, громадський діяч” і під №12 відповідно до загальної нумерації архівних фондів, що зберігаються у бібліотеці НаУКМА.

Хоча хронологічні рамки представлених у фонді документів охоплюють понад 130 років, оскільки фонд містить окремі документи другої половини ХІХ ст. і початку ХХІ ст., проте переважна частина документів датується 1930-1960-ми роками, тобто тим періодом життя і діяльності Я.Яреми, коли він повернувся з Чехословаччини до України та мешкав і працював у Тернополі і Львові. Відповідно до схеми систематизації фонду документи Я.Яреми сформовані в чотири тематичні типологічні групи, а саме: 1. науково-творчі матеріали; 2. листування; 3. документи до біографії; 4. матеріали, зібрані фондоутворювачем.

Для реконструкції наукової біографії Я.Яреми та його творчої лабораторії особливу цінність мають його науково-творчі матеріали, які включають унікальні рукописні, машинописні та прижиттєві друквані варіанти монографічних досліджень, статей, текстів доповідей і виступів, а також виписки з праць та листування інших науковців і письменників. Зокрема, в архіві зберігається в рукописно-машинописному варіанті понад 400-сторінкова неопублікована монографія Я.Яреми „Зв'язки В.Стефаніка з російськими і польськими літературними світами”, над якою автор працював у другій половині 1940-х – на початку 1950-х років. Три частини праці присвячені відповідно впливу російського письменника Г.Успенського на В.Стефаніка, дружнім взаємостосункам

В. Стефаніка і доктора медичних наук, перекладача й літературознавця В. Морачевського та творчим взаєминам В. Стефаніка і краківського літературного середовища, зокрема з В. Орканом та С. Пшибишевським. Слід зазначити, що основні думки кожного з розділів побачили світ у 1950-1960-х роках у вигляді окремих статей [2]. Збережені рукописні та машинописні варіанти цих статей свідчать, що вони були не автоматичним копіюванням текстів монографічних розділів, а продуманим викладом квінтесенції змісту ґрунтовного і значно ширшого дослідження.

В архіві зберігається машинописна копія ще однієї монографії Я. Яреми під назвою „Хронологія життя і творчості Івана Франка”, яка готувалася автором на замовлення Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР на початку 1950-х років. Праця побачила світ щойно у 2006 році у видавництві Львівського національного університету [3]. Фактично життєпису І. Франка Я. Ярема присвятив понад 20 останніх років життя, результатом чого стали скрупульозно підготовлені „Матеріали до хронології життя і творчості І. Франка у хронологічному порядку (1856-1916)” обсягом 673 сторінки машинопису. За свідченням С. Яреми, в день своєї смерті батько працював саме над цим дослідженням [4]. Франковій темі присвячені ще декілька праць Я. Яреми, над якими він працював в 1940-1960-х роках [5]. Цінність їх полягає в тому, що, по-перше, окрім завершених друків вони збереглися у вигляді автографів та прижиттєвих машинописів, а, по-друге, в архіві збереглися також чисельні відгуки на ці статті низки інших дослідників [6]. Особистість і творчість І. Франка стали предметом розгляду в статті Я. Яреми „Франко у дзеркалі своєї лірики” обсягом 49 рукописних аркушів [7]. Оскільки авторського датування цієї розвідки немає, можна припустити, що вона була написана в період багатолітньої роботи Я. Яреми над хронологією життя і творчості І. Франка. Варто також підкреслити, що ця стаття не згадується ні у вищевказаному бібліографічному покажчику праць Я. Яреми, ні в дослідженнях його наукової діяльності, що з'явилися в останні двадцять років.

Слід зазначити, що жодного рукопису праць, написаних і надрукованих Я.Яремою впродовж перших тридцяти років його творчої діяльності, від часу опублікування першої розвідки у 1911 році і до початку 1940-х років, в архіві не виявлені. Натомість, збереглися рукописні тексти доповідей Я.Яреми, з якими він виступав на наукових зібраннях у 1920-1930-х роках. Так, фонд містить 80-сторінкову доповідь „Проблеми несвідомих психічних процесів”, що була виголошена автором на Українському науковому з’їзді, котрий проходив у Празі 3-7 жовтня 1926 року. Тези цієї доповіді були надруковані в матеріалах з’їзду у 1928 році [8]. В цей час Я.Ярема працював професором кафедри філософії, а згодом очолював кафедру педагогічної психології Українського високого педагогічного інституту імені М.Драгоманова у Празі. Крім того, в архіві зберігаються чотири рукописні тексти доповідей з педагогіки та психології, підготовлені Я.Яремою в 1930-і роки, тобто в час, коли він повернувся в Галичину після 10-річного перебування в еміграції в Чехословаччині і викладав в українській чоловічій гімназії в Тернополі. Збережені тексти доповідей „До методики навчання чужої мови в вищих клясах” (1932 р.), „Психольогія учительського завдання” (1935 р.), „Ступні морального розвитку” (1937 р.), „Виховування до правдомовності” [1930-і рр.] доповнюють опублікований науковий доробок Я.Яреми в царині вітчизняної педагогіки і психології.

Особисті документи Я.Яреми відображають основні віхи його біографії і включають свідоцтва про хрещення, одруження, навчання у Львівському університеті, університеті м. Грац (Австрія), дипломи наукових ступенів та посад, довідки різних установ про його військову службу і науково-педагогічну діяльність, посвідчення та членські квитки тощо. Показовим фактом наукової біографії Я.Яреми є наявність двох дипломів його наукової кваліфікації, а саме диплом доктора філософії, виданий Я.Яремі Карловим університетом у Празі у 1922 році, і диплом кандидата філологічних наук, котрий науковець повинен був здобувати у 1948 році через невизнання радянською владою документів іноземного походження. Більшість особи-

стих документів Я.Яреми представлені оригіналами. Для дослідників життя і діяльності Я.Яреми мають велике значення 20 варіантів Curriculum Vitae науковця, котрі він готував для подання у різні наукові установи у 1947-1956 роках. Оскільки Я.Ярема відігравав одну з ключових ролей у створенні та діяльності таких організацій, як Учительська громада у Тернополі, товариство „Рідна школа”, Подільський музей у Тернополі, в його архіві відклалися унікальні документи постанови та функціонування цих установ. Варто підкреслити, що документи до 1940 року, оригінали яких були створені польською, німецькою, латинською та чеською мовами, мають переклади українською мовою, здійснені самим Я.Яремою для їх надання до радянських інституцій.

До цінних матеріалів фонду належить епістолярій Я.Яреми, що включає дві основні групи документів: а) листи до Я.Яреми від установ та організацій; б) листи до Я.Яреми від окремих осіб. Листування охоплює понад 50 років – 1910-1964 роки, від початку викладацької діяльності Я.Яреми і до останнього року його життя та відображає всі періоди викладацької і наукової біографії фондоутворювача. В архіві збереглися лише дев'ять листів самого Я.Яреми до інших осіб. Зокрема, один з них є яскравим свідченням морально-психологічної атмосфери, що панувала в суспільстві в радянський період. Мова йде про лист-заяву Я.Яреми від 29 жовтня 1950 р. на ім'я директора Львівського ветеринарного інституту Н.Р.Сьомушкіна, в котрій науковець повинен був відстоювати свою честь в намаганні влади брутально втручатися в його родинні взаємостосунки [9]. Листи мають значення не лише для реконструкції життєпису Я.Яреми, а також для історії української культури ХХ ст. взагалі, оскільки містять інформацію про культурно-освітні установи і товариства (Український високий педагогічний інститут імені М.Драгоманова у Празі, Наукове товариство Шевченка у Львові, Союз українських письменників і журналістів, товариство „Учительська громада”, товариство „Рідна школа”, Подільський музей у Тернополі, Інститут літератури імені Т.Г.Шевченка АН УРСР, Львівський зоовете-

ринарний інститут), а також про діяльність українських видавництв і музеїв в еміграції і в Галичині.

Листи містять автографи відомих літераторів та науковців, зокрема О.Олеся, П.Карманського, В.Сімовича, В.Щурата, М.Шлемкевича та ін. Частина цих автографів, зокрема рукописні листи/лістівки та підписи є важливим документальним джерелом з точки зору висвітлення не лише літературної, але й громадської, політичної та адміністративної діяльності їх авторів і адресата. Так, з еміграційного періоду Я.Яреми збереглася листівка-запрошення Союзу українських журналістів і письменників за підписом Олександра Олеся (1878-1944), що датована 1924 роком [10]. Заснований у Відні в 1919 році Союз українських журналістів і письменників через декілька років перемістився до Праги, де була зосереджена більшість української еміграції після Першої світової війни. О.Олеся, як один із засновників Союзу, продовжував брати активну участь в його діяльності і в Чехословаччині, доказом чого є запрошення до Я.Яреми, як до обраного члена управи Союзу на засідання. До речі, саме автограф О.Олеся в архіві Я.Яреми є найбільш раннім автографом видатних українських письменників у фондах НАУКМА. Лист до Я.Яреми за підписом поета, перекладача Петра Карманського (1878-1956) з запрошенням до участі в науково-методичній раді Меморіально-літературного музею Івана Франка у Львові, розкриває також одну з біографічних сторінок П.Карманського, котрий у другій половині 1940-х років працював директором вищевказаного музею [11].

Щодо висвітлення теми науково-дослідницької діяльності Я.Яреми у 1940-1960-х роках, зокрема його внеску в українське літературознавство, першочергове значення мають збережені в архіві листи від різних установ та окремих науковців. Так, в листах від Інституту української літератури імені Т.Г.Шевченка АН УРСР, Редакційно-видавничої ради АН УРСР, Державного видавництва художньої літератури України, видавництва художньої літератури „Дніпро”, літературно-художнього і громадського-політичного журналу „Жовтень”,

науково-педагогічного журналу „Радянська школа” та ін. йдеться про підготовку до друку окремих монографій і статей Я.Яреми та оцінку його науково-творчого доробку. Листи таких науковців, як С.Крижанівського, М.Гуржія, Ф.Погребенника, В.Герасим'ю-ка, Й.Куп'янського та інших, містять, окрім важливої інформації щодо науково-видавничих процесів в українському літературознавстві, унікальні свідчення тісних наукових і товариських взаємостосунків респондентів. Крім того, частина листів має додатки, а саме рецензії на дослідження Я.Яреми, тексти договорів про видання його окремих праць, а також чорнові варіанти відповідей самого Я.Яреми до своїх колег.

До Я.Яреми неодноразово зверталися й інституції, й окремі дослідники з проханням подати інформацію про життя і діяльність українських діячів культури, з котрими Я.Ярема був добре знайомий, співпрацював у різних науково-освітніх і громадських установах та організаціях. Наприклад, Я.Ярема зберіг такий лист Українського видавництва Краків-Львів від 15 березня 1944 року з проханням щодо празького періоду життя мовознавця і громадського діяча Василя Сімовича (1880-1944) та його участі у науковому, освітньому та громадському житті української еміграції в Чехословаччині [12]. Листування Я.Яреми та дослідника з Тернопільщини П.Медведика є прикладом уважного і шанобливого ставлення досвідченого науковця до молодих початківців в їх перших дослідницьких кроках. В своїх листах молодий краєзнавець звертається до Я.Яреми з проханням подати детальні відомості про перебування І.Франка у Тернополі у різні роки, про окремі біографічні сторінки М.Шашкевича, А.Чайковського, створення та діяльність українських товариств тощо. Один лист П.Медведика містить короткі чорнові відповіді Я.Яреми, а на інший лист в архіві зберігся рукописний варіант листа-відповіді Я.Яреми з поясненням кожного запитання адресата [13].

Для архівного фонду Я.Яреми є характерним наявність оригінальних і цінних документів його близьких родичів, зокрема визначного громадського-культурного діяча, засновника низ-

ки освітніх, культурних і благодійних інституцій у Перемишлі О.Яреми, дружини М.Яреми, вченого в галузі механіки, громадського-культурного діяча С.Яреми, котрий відіграв важливу роль у дослідженні і популяризації внеску Я.Яреми в українську культуру.

Таким чином, архів Я.Яреми містить важливі джерела до його наукової біографії та до історії української науки, освіти і культури у ХХ ст., що мають виняткову науково-інформаційну, історичну, пізнавальну і культурологічну цінність та потребують введення до наукового обігу. В основному архівні документи відображають всі періоди життя Я.Яреми, його різносторонню наукову, викладацьку, просвітницьку та громадську діяльність. Джерельний потенціал архівного фонду Я.Яреми є унікальним з огляду на хронологічні межі (понад 100 років) та широкий спектр українського наукового і культурно-освітнього життя у 1920-1960-х роках.

Джерела:

1. Книжкова колекція родини Ярем представлена в електронному каталозі наукової бібліотеки НаУКМА, з якою можна познайомитися за пошуковим запитом „Ярема” і полем „колекція”.

2. Див.: Ярема Я. Василь Стефаник і Гліб Успенський // Єднання братніх літератур. – К.: Вид-во АН УРСР, 1954. – С.114-138; Зв’язки Василя Стефаника з Станіславом Пшибишевським і Владиславом Орканом // Міжслов’янські літературні взаємини. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С.156-169; Василь Стефаник і Вацлав Морачевський (1895-1897) // Міжслов’янські літературні взаємини. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – С.78-92.

3. Ярема Я. Хронологія життя і творчості Івана Франка. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2006. – 238 с.

4. Ярема С. Життя та діяльність Якіма Яреми //Яким Ярема. 1884-1964. Бібліографічний покажчик. – Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1995. – 21 с.

5. Ярема Я. До проблеми ідейного змісту „ліричної драми” Ів. Франка „Зів’яле листя” //Іван Франко. Статті і матеріали.

– Львів, Львівський державний університет, 1948. – Зб.1. – С.91-123; Іван Франко і „Фауст” Гете // Дослідження творчості Івана Франка. – К.: Вид-во АН УРСР, 1956. – С.68-107; Зв’язки Івана Франка з творчістю Генріха Гейне // Радянське літературознавство. – 1960. – №1. – С.23-32;

6. Див.: Наукова бібліотека НАУКМА. – Ф.12, оп.1, спр.11, 12,13.

7. Там само. – Спр.25.

8. Ярема Я. Проблеми несвідомих психічних процесів: [Тези доп.] // Український науковий з’їзд у Празі (3-7 жовт. 1926 року). Звідомлення Президії Організаційної Комісії З’їзду. – Прага: Державна друкарня в Празі, 1928. – 30 с.

9. Наукова бібліотека НАУКМА. – Ф.12, оп.1, спр.64, 1-2.

10. Там само. – Спр.92, арк.1.

11. Там само. – Спр.74, арк.1.

12. Там само. – Спр.73, арк.1.

13. Там само. – Спр.90.

Таїса Сидорчук

Яким Ярема – учень 4-го класу
Перемиської гімназії.
Фото 1899 року

Яким Ярема – молодий
професор Тернопільської
гімназії. Фото 1913 року

Яким Ярема – сотник Української
Галицької Армії.
Фото 1919 року

Родина вченого: дружина
Марія-Феліція, син Степан,
Яким Ярема. Прага.
Фото 1926 року